Ольга Кириленко
д.е.н., професор, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль
Марія Гринчук
студентка гр. ФФзм-21,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Проблеми фінансів домогосподарств останніми роками досить активно досліджуються як в західній науці, так і вітчизняними вченими. В цьому контексті доцільно зазначити таких українських вчених, як Дубина М., Качула С., Кізима Т., Лисяк Л., Мульська О., Пшик Б., Рамський А., Сидорчук А., Ясінська Н. Питання, які розглядають вчені у сфері фінансів домогосподарства, це – формування доходів і здійснення видатків, заощадження та інвестиційна діяльність домогосподарств на фінансовому ринку України, шляхи подолання бідності, притаманної значній кількості домогосподарств, інструменти убезпечення домогосподарств від сучасних фінансових викликів, зокрема, пов'язаних із воєнним станом та великими масштабами міграції населення та зростанням рівня його соціальної незахищеності. Окрема увага приділяється проблемам підвищення фінансової грамотності населення, як основи для зміцнення фінансів як окремих осіб, так і домогосподарств. Крім того, новим напрямком наукових досліджень у цій сфері є питання фінансової грамотності молоді і, в тому числі, дітей.

Теорія і практика підтверджують, що існування домогосподарств безпосередньо залежить від можливості ними формувати заощадження, які становлять частину фінансових ресурсів, що знаходиться у їхньому розпорядженні; такі ресурси нагромаджуються у формі вільних коштів, що утворюються після задоволення першочергових потреб. До видатків, пов'язаних з поточним (першочергові видатки) функціонуванням домогосподарств, належать видатки на харчування, придбання одягу і взуття, побутової техніки, ліків, оплата лікування, житлово-комунальних послуг, навчання членів домогосподарства, плата за утримання дітей в дошкільних закладах, сплата податків членами домогосподарства та інше.

Бурхливий економічний розвиток сучасних країн здійснює значний вплив на формування потреб членів суспільства, відбувається їх суттєва трансформація та докорінна зміна пріоритетів у використанні власних ресурсів. І тому на сьогодні до видатків на першочергові потреби домогосподарств повною мірою можна відносити і видатки, пов'язані з щорічним відпочинком, придбанням транспортних засобів, внески по іпотеці тощо.

Таким чином видатки домогосподарства можна поділити на першочергові та видатки, пов'язані з досягненням перспективних цілей і завдань. На жаль, у більшості українських домогосподарствах сукупні доходи усіх членів дають можливість лише задовольняти першочергові потреби. І питання про

фінансування довгострокових цілей домогосподарства, а також про можливість здійснення заощаджень, загалом не стоїть. За результатами аналітичних досліджень фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, у 2021 році лише 13% українських домогосподарств здійснювали заощадження, усім іншим домогосподарствам не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування або постійно відмовляли собі в самих необхідних продуктах і товарах [1, с. 9].

Згідно даних Світового банку, з початком війни і, зокрема, станом на вересень 2023 р. стрімко зросла кількість домогосподарств, які перебувають на межі бідності і не можуть дозволити собі певні товари першої необхідності; таких домогосподарств нараховувалось понад 50%. Така ситуація є загрозливою, адже супроводжується збільшенням неактивного населення і скороченням зайнятого населення [2].

Визначення сутності та основних форм заощаджень, мотивів їх здійснення, джерел формування та ін. питань фінансів домогосподарств в українській науковій літературі вперше комплексно проведено представницею фінансової школи Західноукраїнського національного університету проф. Кізимою Т. О. Вчена наголошує, що заощадження можуть здійснюватися на випадок непередбачених подій; крім того, для придбання товарів тривалого користування і нерухомості, а також для отримання додаткового доходу, забезпечення добробуту наступним поколінням членів домогосподарств [3, с. 302].

Сидорчук А. А. визначає заощадження як «частина фінансових ресурсів домогосподарств, яка залишається у їхньому розпорядженні після споживання та сплати податків і зборів» [4, с. 240]. Основним вектором досліджень вченого тенденції здійснення заощаджень, їх трансформація в інвестиційні ресурси домогосподарств, а також роль у досягненні фінансової стійкості домогосподарства України.

Джерелами формування заощаджень можуть бути: заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності, доходи від власності а також спадщина. Нагромадження заощаджень та їх збереження може проходити в таких формах: зберігання в готівковій формі; вкладання коштів у банківські депозити, цінні папери; придбання об'єктів нерухомості, коштовних матеріалів та каміння, а також в антикваріатні вироби [3, с. 302].

За нашими спостереженнями, в сучасних українських реаліях найбільш розповсюдженим мотивом для формування заощаджень домогосподарств є відкладення коштів на випадок настання непередбачених подій. В умовах воєнного стану важливість такої мотивації для здійснення заощаджень домогосподарствами значно зросла.

Що стосується найбільш поширених джерел формування заощаджень домогосподарствами, то такими в даний час в Україні є оплата праці і підприємницький дохід, який одержують члени домогосподарства. Певну частину заощаджень домогосподарства може бути сформована за рахунок різноманітних соціальних виплат, таких як пенсії і фінансові допомоги, за умови достатнього їх розміру; проте це характерно для дуже незначної кількості

домогосподарств України. Такі джерела заощаджень як доходи від об'єктів нерухомості або спадщина не мають значного поширення у практиці українських домогосподарств.

Важливим практичним питанням є розмір заощаджень домогосподарств. За результатами загальнонаціонального опитування щодо зайнятості і доходів домогосподарств України, проведеного групою «Рейтинг» у липні 2022 року, «41% населення відповіло, що при припиненні поточних надходжень (заробітної плати, пенсії, соціальної допомоги тощо) наявних заощаджень вистачить менше, ніж на місяць, 17% – до двох місяців, 15% – до трьох місяців, і лише кожна п'ята сім'я зможе прожити за рахунок заощаджень до пів року та довше; 45% населення відповіли, що за останні півроку економічне становище їхньої сім'ї однозначно погіршилося, ще 29% – скоріше погіршилось, у 23% не змінилось» [1, с. 65].

Достатні обсяги заощаджень домогосподарств дають змогу їм трансформувати заощаджені кошти в інвестиції, що слід розцінювати як найбільш оптимальне фінансове рішення домогосподарств. Під трансформацією заощаджень домогосподарств в інвестиції, наприклад, проф. Кізима Т. О. розуміє «механізм перетворення грошових ресурсів домогосподарства на фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення» [3, с. 321]. Вчена виділяє такі етапи процесу трансформації заощаджень в інвестиції, це:

«– формування ресурсів, призначених для заощаджень;

– вкладення цих ресурсів у фінансові та нефінансовій активи;

– отримання в результаті ефективного управління інвестиційним портфелем максимального доходу» [3, с. 321].

Слушним, на наш погляд, є обґрунтований вченою висновок щодо інвестування готівкової національної та іноземної валюти, метою якого є не стільки отримання доходу, скільки збереження вартості валюти в умовах різноманітних загроз, зокрема таких як інфляція [3, с. 322].

Проте триваюча уже четвертий рік війна в Україні значно ускладнила процеси заощадження коштів українськими домогосподарствами, а також звузила можливості їх трансформації в інвестиції. Значними перешкодами для цього процесу є серйозні внутрішні та зовнішні соціально-економічні виклики, військові дії та воєнний стан, загрозлива ситуація у сфері державних фінансів України, які загалом значною мірою залежать від зовнішніх фінансових допомог. Крім того, залишаються актуальними і такі перепони на шляху розвитку інвестування тимчасово вільних коштів домогосподарств, які мали місце і до війни, це – нерозвинутість українського фондового ринку, нестабільність умов господарювання, слабка довіра населення до державних інституцій і фондового ринку, низький рівень фінансової грамотності населення.

Після закінчення війни необхідна системна і масштабна робота урядових інституцій, спрямована на усунення зазначених викликів. Проте основною умовою формування заощаджень українськими домогосподарствами та їх інвестування, зокрема у розвиток економіки країни, є достатній розмір доходів

домогосподарств, які переважно формуються за рахунок заробітної плати, пенсій та інших видів соціальних допомог, а також доходу від підприємницької діяльності. Досягнути цього можна шляхом збільшення заробітної плати, осучаснення таких вихідних показників як «прожитковий мінімум», «мінімальна заробітна плата» та інших, створення сприятливого підприємницького середовища, оптимізація оподаткування, подолання корупції.

Ми підтримуємо точку зору вчених, які вважають що, в умовах повоєнного відновлення економіки країни необхідно забезпечити стале зростання доходів громадян, підвищення їх купівельної спроможності, забезпечення справедливого розподілу суспільних ресурсів, що може стати основою для формування нової моделі функціонування країни, яка забезпечить:

– «доступні якісні медичні послуги;
– сучасну освітню систему та конкурентні освітні програми;
– кращі житлові умови та доступність житла;
– розвинуту інфраструктуру населених пунктів, насамперед, соціальну, транспортну, інформаційно-комунікаційну;
– екологічно безпечне середовище проживання;
– безпечне соціальне середовище;
– нову модель споживання та умови для здорового способу життя» [1, с. 15].

Ухвалена Стратегія розвитку фінансового сектору України (2025) спрямована, зокрема, на розвиток нових технологій і підвищення доступності фінансових послуг у банківському і небанківському секторах фінансового ринку України. Передбачені документом заходи сприятимуть розвитку технологій фінансового сектору відповідно до потреб споживачів фінансових послуг – це «поширення віртуальних каналів обслуговування, персоналізованих фінансових послуг, мобільних рішень, розвиток відкритого банкінгу та поширення співробітництва традиційних фінансових установ з фінтех-компаніями» [5, с. 20]. Загалом реалізація таких заходів призведе до активізації діяльності населення у сфері інвестування власних заощаджень, що, в кінцевому підсумку, сприятиме розвитку економіки України та забезпеченню її повоєнного відновлення.

В 2024 році в Україні було затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності, розраховану на період до 2030 року. Однією з складових зазначеної стратегії стала Рамка фінансових компетентностей молодих людей, в якій представлено і описано основні фінансові компетентності дітей і молоді України віком від 5 до 18 років [5, с. 21]. Практичне втілення намічених стратегічних завдань сприятиме підвищенню рівня фінансової грамотності і дасть змогу громадянам приймати кваліфіковані рішення щодо формування та використання власних заощаджень.

Список використаних джерел:

1. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М. та ін.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослід. ім. В. М. Птухи. Київ, 2023.

2. Світовий банк в Україні. URL: https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine
3. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку; [вст. слово С. І. Юрія]. К.: Знання, 2010. 431 с.
4. Сидорчук А. А. Фінансова стійкість домогосподарств: теоретичні основи та прикладні аспекти: моногр. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 474 с.
5. Стратегія розвитку фінансового сектору України. URL: Strategy_finsector_NBU.pdf